

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI FAKULTETI
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI

***“O'ZBEK FILOLOGIYASINING DOLZARB
MASALALARI VA UNI O'QITISH
METODIKASI MUAMMOLARI”***

mavzusidagi II an'anaviy ilmiy – amaliy

**XALQARO ANJUMAN
MATERIALLARI**

1-KITOB

(13-dekabr 2023-yil)

JIZZAX-2023

UO'K: 821.512.133

KBK: 83.3(5o')

Mazkur 2 jilddan iborat kitob O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023-yil 2-maydagi №118-son farmoyishi bilan "2023-yilda o'tkazilishi tasdiqlangan Xalqaro va Respublika ilmiy, ilmiy-texnik anjumanlar rejasi"ga kiritilgan buyrug'ning 1-ilovasiga muvofiq Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universitetida "O'zbek filologiyasining dolzarb masalalari va uni o'qitish metodikasi muammolari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy - amaliy anjuman materiallari asosida tayyorlandi.

To'plam adabiyotshunos olimlar, izlanish olib borayotgan yosh tadqiqotchilar, o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchilari hamda magistrilar uchun mo'ljallangan.

TO'PLOVCHI VA NASHRGA TAYYORLOVCHI:

JDPU professori v.b., f.f.d.

Soatova Nodira Isomitdinovna

JDPU dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Turoпова Parizod Shavkat qizi

BOSH MUHARRIR:

O'zbek tili va adabiyoti fakulteti

dekani, dotsent, f.f.n.

Ibragimova Fazilat Erkinovna

MAS'UL MUHARRIR:

O'zbek tili va adabiyoti

kafedrasi mudiri, dotsent, f.f.f.d.(PhD)

Jo'rayev Murodulla Alishboyevich

TAQRIZCHILAR:

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi

professor, f.f.d.

Qosimov Usmonjon

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi

dotsenti, f.f.n.

Karimova Yulduz Akulovna

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi

dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Salimova Dilnavoz Akmalovna

Ushbu to'plam Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universitetining Ilmiy-texnik kengashi (10-sonli bayonnomasi, 17-noyabr 2023-yil) qarori asosida nashrga tavsiya etildi.

*Адашдим-ми ё?!
Тушларимга кирар...*

SHUHRAT IJODIDA G'OYA VA FALSAFA

*Soatova Nodira Isomiddinovna,
JDFU prof. v.b., filologiya fanlari doktori (DSc)*

XX asr o'zbek adabiyoti tarixida katta shov-shuvga sabab bo'lgan asarlar talaygina. Shuhratning o'z davri uchun anchayin qaltis mavzu – vatangadolar qismati haqidagi “Jannat qidirganlar” romani shunday asarlar sirasiga kiradiki, uni adibning shoh asari sifatida baholash mumkin. Adib ushbu romanni yaratish bilan o'z davrida sovet totalitar tuzumi siquvlariga, qaysidir ma'noda qarshi chiqishga jur'at etganligining o'ziyiq katta tahsinga loyiq.

Ayni holda ba'zi e'tiroflar ham yuqoridagi qarashlarimizni tasdiqlaydi. “Roman bitilgan mahallarda millatimizning shonli o'tmishi, tomiri Misrnikiday chuqur va boy madaniy merosi to'g'risida maqtanish u yoqda tursin, hatto “Men – O'zbekman!” degan so'z g'ururlanibroq aytilsa ham, darrov urdi-surdiga yo'liqardi. Shuhrat shunday muhitda yashab turib, goh asardagi salbiy qahramonlar, goh chet ellik siyosatdonlar tilidan bo'lsa-da, katta-katta gaplarni, o'tkir-o'tkir fikrlarni ochiq-oydin bayon eta oldi. O'zimizda savodsiz qaroqchiga chiqarib qo'yilgan Amir Temurning aslida o'ta ulug' siymo ekanligi, Turonzaminning bebaho madaniy yodgorliklari, jumladan, Samarqanddagi noyob tarixiy obidalar ko'r-ko'rona oyoqosti qilinayotgani, bosqinchilar mahalliy elatning “bo'yniga zanglagan zanjir osib qo'yib, marjon demoqchi” bo'layotgani, qaram mamlakatda joriy etilgan senzura qanchalar bezantirib ko'rsatilmasin, baribir faqat mustabidlar manfaati uchun xizmat qilishligi, yakkahokimlik qamchisiga aylangan kompartiya vakillari barcha katta-kichik korxonamuassasalargacha in qurib, A'zamga o'xshash kimsalarning hatto oilaviy ishlariga ham aralashish darajasiga yetgani kabilar to'g'risida yozishga o'shanda kamdan-kam adibning yuragi dov berardi”[1;143-144].

Ushbu mulohazalarning tasdig'ini romandagi A'zam bilan fransuz mayori suhbatida kuzatamiz, yozuvchi ko'nglidagi armonlarni ifodalashga xizmat qilgan:

–Temur tarixini yaxshi bilaman, o'smirligimda ko'p o'qiganman. Ajoyib sarkarda. Nima uchun sovet tarixchilari uni tan olmaydi-bilmayman. Boshqalarning yeriga kirgani uchunmi? Napoleon, Aleksandr Makedonskiy birovning yeriga kirmabdimi, qon to'kmabdimi? Nega ularni lashkarboshilar deb jar solamiz-ku, Temurga kelganda qonxo'r deymiz, urishqoq qabilalarning boshini biriktirib, buyuk bir davlat tuzganini inkor etadilar...

–Samarqandda bo'lmaganimga afsus qilaman, Rimdan qolishmaydi deyishadi. Lekin beqarov emish. To'g'rimi? -mayor uni suhbatga tortmoqchi bo'ldi. Bir umrda Samarqandda bo'lmagan A'zam tilyog'lamalik qilib:

–To'g'ri! -dedi, lekin, bir mahal gazetada tarixiy obidalar remont qilinayotgani haqida o'qigani esiga tushib, sal tuzatdi, -sal-pal remont qilishayapti. Bunaqa remont filni qoshiq bilan sug'orishdek gap.

So'nggi jumla mayorga yoqib tushdi. Shuni bahona qilib, yana qadah taklif etdi:

–Hamma gap shunda, azizim! Qani, oldik! Moskva milliy respublikalarning taqdiriga befarq, obidasini qadrlamaydi. Bir mahallar Bag'dod bilan mavh talashgan Buxoroni tanib bo'lmaydi, deyishadi (126).

Dialogning mazmun-mohiyatidan ayonki, adib yuragidagi og'riqli nuqtalarni mayor tilidan bayon qilmoqda.

“31-dekabrda...to'satdan bizni Markazkomning fan va madaniyat bo'limiga chaqirib qolishdi, deb xotirlaydi Pirmqul Qodirov. -Borsam, Yashin domla, Hamid G'ulom, Asqad Muxtor, Odil Yoqubov, Matyoqub Qo'shjonov-jami o'ndan ortiq taniqli yozuvchi va adabiyotshunoslar yig'ilishibdi. Adashmasam, 1981 yilning oxiri edi. U paytda Sharof Rashidov hayot edilar. Fan va madaniyat bo'limida “Pravda” gazetasining muxbiri ham o'tiribdi. Bo'lim boshlig'i besh-o'n betlik mashinkada ko'chirilgan maqolani qo'lga olib gap boshladi.

– Yozuvchi Shuhratning “Jannat qidirganlar” romani haqida... O'zimizning o'zbek qalamkashlaridan biri “Pravda”ga yozibdi. “Shuhratning mazkur romani millatchilik ruhida yozilgan” deb yozib qo'yibdi...

–Sharof Rashidovich sizlarning bu roman to'g'risidagi fikrlaringizni bilmoqchilar, -dedi bo'lim boshlig'i. –Adabiy jamoatchilikning fikrini bilib, keyin “Pravda”ga javob yuborishimiz kerak... Xullas yig'ilganlar bir og'izdan Shuhrat akani yoqladik. Sharof Rashidovich bu nozik masalada adabiy jamoatchilikning fikriga tayanganidan, ilgari nohaq jabr ko'rgan adibni navbatdagi tuhmatdan himoya qilishning oqilona yo'lini topganidan mamnun bo'ldik[2;163-164].

Shunday qilib, adibning bu romani ham juda katta qiyinchiliklar, qarshiliklar bilan dunyo yuzini ko'rdi. Darhaqiqat, romandagi voqea va bahslar yuqorida aytilganday muhojirlar hayotidan olingan bo'lsa-da, asar aslida Rossiyaning mustamlakachilik siyosatini qoralash, mustaqillik va erk uchun kurashga chaqirish, hayotbaxsh ruh – istiqlol g'oyasi bilan sug'orilgan.

Roman XX asrning 60-yillaridagi tarixiy jarayonni, shu davr voqealari, kishilari ruhiyatini aks ettiruvchi asarligi bilan katta ahamiyat kasb etadi. Romanda, yozuvchi Saidakbar hoji, uning oilasi tevaragidagi shaxslar misolida vatangadolar qismatini yoritib beradi. Asarda hayot haqiqati butun borlig'i va murakkabligi bilan badiiy haqiqatga aylantirilgan, shuningdek mustamlakachilik, vatanfurushlik keskin qoralanib, mustaqillik va ozodlik samimiyat bilan ulug'langan. Yozuvchining o'zi bu roman haqida shunday degan: “Jannat qidirganlar – boshqacha roman. Unda deyarli o'z tarjimayi holim yo'q. Agar uchrasa ham Ummatali obraziga sal-pal yuqqan. Lekin romanda mening idealim bo'lgan obrazlar bor”[3'10], – deganda Abulbaraka kabi insonlarni nazarda tutgan, deb o'ylaymiz.

Romanning g'oyaviy mundarijasiga mos ravishda asar syujeti ikki asosiy yo'nalishdan tashkil topgan, voqealar ham ona yurtimizda, ham xorijda sodir bo'ladi. Bu ikki chiziq, bir qarashda tamoman mustaqil, bir-birlariga aloqasiz holda rivojlanayotgandek tuyuladi. Ammo adib ular orasidagi ham ichki, ham sirtqi bog'lanishlarni topadi. Avvalo, oilaviy qarindoshlik iplari Ummatali bilan Saidakbarhojini bir-biriga bog'laydi. Saidakbar hoji inqilobdan keyin chet elga

qochgach, qizi bilan xotinini sargardon qilib qoldirgan, o'g'li bilan sadoqatli xizmatkorini avrab olib ketgan. Aldangan xizmatkor Qurbonali Ummatalining otasi. Ana shu ayriliq tufayli, bola otaning, ota bolaning izini yo'qotadi, natijada umr bo'yi ular bir-birlariga talpinib yashashadi. Ummatali ulg'aygach, otasi tufayli isnodga qoladi, qochoq-xoinning o'g'li degan nom orttiradi, begunoh bola boshiga ko'p og'ir savdolar tushadi. Ummatali boy aldab va xo'rlab tashlab ketgan "boy xotin" bilan yaqin munosabatda bo'ladi. Bu ayolning qismati ham fojiali. Aslida kambag'al oiladan bo'lgan, o'z xohish-istagisiz "boy xotin" bo'lib qolgan bu ayol uzoq yillar eri Saidakbar hoji tufayli orttirgan isnod jafosini chekadi.

Roman syujetidagi ikki yo'nalish, avvalo, o'tmish hodisalari orqali bog'lanadi. O'tmish oqibatlar qahramonlar faoliyatiga hamisha ta'sir ko'rsatib turadi. Romandagi bu ikki syujet chizig'i muhim g'oya ifodasiga-asrimizning buyuk haqiqati ifodasiga xizmat qiladi. Yozuvchi shular bilangina cheklanmaydi, ular orasidagi o'zi yashagan kungi bog'lanishlarni ham qidiradi. A'zam obrazi shunga xizmat qiladi. Ummatalining yaqin tanishi bo'lgan yengiltabiat, noshukr bu banda jannat qidirib xorijga yo'l oladi va Hoji xanadoniga borib qoladi, asar oxirida ikki qutb vakillari bir-biri bilan to'qnashadi, sovet delegatsiyasi sostavida chet elga borgan Ummatali vatangado ham vatanfurushlarning fojiali qismatidan ogoh bo'ladi. Adib romanda Ummatali, noiloj chet elga ketgan Hoji, sarobga uchgan A'zamlar timsolida vatan mehri, vatangadolik holatlarini yoritib berishga urinadi.

Romanda ikki guruh vakillari ham hayotda jannat, ya'ni haqiqat va baxt qidiradilar. Chet eldagi milliy uyg'onish, mustamlakachilikka qarshi ozodlik kurashi aks etgan "Jannat qidirganlar" romanining g'oyasiga adib haqiqiy jannat – ona-Vatanda bo'ladi, haqiqiy baxtga ona-Vatanni ozod va obod qilish orqali erishiladi, degan chuqur ma'noni yuklagan hamda buni roman syujetining qat-qatiga singdirib yuborgan. Ummatali yurgan yo'l garchi og'ir, sermashaqqat bo'lsa ham, birdan-bir to'g'ri yo'l ekanini, chinakam jannat insonning o'zi tug'ilgan yurti ekanligini adib asarda ishonarli dalillar bilan isbotlab berishga harakat qiladi.

Ummatalining hayot yo'li g'oyat murakkab, uning o'tmishi fojiali, biroq, u bir umr fojialar girdobida qolib ketmaydi, haqiqat uchun kurashadi va haqiqatning tantanasini, sofdillikning qing'irlik ustidan qilgan g'alabasini qiyinchilik bilan bo'lsa-da ko'rganining shohidi bo'lamiz. To'g'ri, adib qahramonning hayoti nuqul tantana-yu, shod-xurramlikdan iborat emas, hayotning murakkabligini, hayotda quvonchli hodisalar bilan barobar ko'ngilsiz voqealar ham bo'lib turishini hech qachon unutmaydi, qahramon yo'lidagi muvaqqat qiyinchilikni asarda ro'y-rost ko'rsatadi. Shu o'rinda adabiyotshunos olimning Ummatali obrazi haqidagi fikrlarini keltirib o'tmoq joiz: "Romanda ijobiy qahramonlar bilan salbiy qahramonlar o'rtasidagi konfliktlar omonat qurilganday ko'rinadi. Bosh qahramon Ummataliga yuklatilgan vazifa unchalik yetarli emas. Asar kompozitsiyasida g'oyaviy tarqoqlik ham uchraydi"[4;].

Bizningcha, adabiyotshunos olimning bu e'tiroziga unchalik qo'shilib bo'lmaydi. Romandagi yetakchi obrazlardan biri Ummatalini kuzatar ekanmiz, adib ko'nglidagi ko'p g'oyalarni, idealini uning timsolida berganini ko'ramiz. Asarda Ummatali boshidan o'tgan voqealar juda qiziqarli, ishonarli holda tasvirlab

berilgan. Ummatalining xotini Qimmatxon bevafoqlik qilib, buzuq yo'llarga kirib ketadi, shu sababli ham Ummatali undan voz kechadi. Endi Ummatali uchun o'z uyi, oilasi tamoman begona, shu qaltis damda u ayrim asarlarning qahramonlari kabi "oliyjanoblik" qilmaydi, "adashgan xotin" gunohini kechib qo'ya qolmaydi, yigitlik nafsoniyati, insoniylik g'ururi bunga yo'l qo'ymaydi, u bu maskandan hazar qilib uni butunlay tark etib ketadi, u mehribon odamlar orasida o'z shaxsiy baxtini topadi va Nafisa bilan go'zal bir oila quradi. Adib Ummatalining mehnatga munosabati, mehnat faoliyati ustida gap borsa shoirligi tutib ketadi, adib mehnat gashтини, nash-u namosini zo'r ishtiyoq bilan poetiklashtiradi. Mehnat bobida yozuvchining qahramoni ham bamisoli shoir. U mehnatni ijod deb biladi, uning mehnatga bo'lgan mehri el-yurtga bo'lgan mehri bilan uyg'unlashib ketadi, u el-yurt dasturxonini mo'l-ko'l qilish, ona tuproq yuzini jannatga aylantirish ishtiyoqi bilan yonadi, unutilib ketayotgan mevalar navini saqlab qolish, ko'paytirish, mevachilik bobida xalqimizning ajoyib an'alarini tiklash uchun jon koyitadi. Shu o'rinda adabiyotshunos olim S.Mirvaliyevning e'tirofini keltirish joiz: "...yozuvchi zamonamiz kishilariga xos ijobiy fazilatlarni madh etar va uni ardoqlar ekan, dastlab ularning tabiiy, chin inson ekanligini dalillash yo'lidan boradi. Buning uchun esa adib, avvalo, ularni sharafli mehnat quchog'ida ko'rsatadi"[5;291].

Yozuvchining yana bir o'ziga xos jihatiga e'tibor qaratish lozim. U obrazlarni yaratganda, ularni yuzaki xarakteristiklash, ularga "yaxshi" degan yorliqni yopishtirish yo'lidan bormaydi, balki ularning o'ziga xos "falsafasi", "g'oyasi" borligini ochishga harakat qiladi. Bu faoliyat ko'pincha ijtimoiy mehnat jarayonida ochib boriladi. Xo'sh, Ummatali izdan chiqib ketgan hayotini qanday izga soldi. Asarda, Ummatalining chilparchin bo'lib buzilgan hayotini to'g'ri yo'lga solishida sovxoz direktori Azimxo'jayevning katta ta'siri borligi yorqin lavhalarda ochib berilgan. Ya'ni, Azimxo'jayev obraziga xos bo'lgan romantik jo'shqinlik, ko'tarinkilik, yangilikka bo'lgan intilish asarda real aks ettiriladi. Romanda tasvirlanishicha, Azimxo'jayev komil inson sifatida o'z ustida tinimsiz mehnat qilayotgan mehnatsevar, insonparvar oqil, fidoyi inson. Bu obraz haqida, adibning o'zi shunday deydi: "Azimxo'jayev obrazi sal boshqacharoq ko'rinishda berilgan. Bu obrazning aniq prototipi hozirgi kunda hayot. Qo'shnimiz bo'ladi. Asli nomi Saidxo'ja A'zamxo'jayevdir. Bir paytlar qoloq uchastkani olib, sharafli mehnati tufayli oblast xo'jaliklari orasida eng ilg'or, serhosil kolxoz darajasiga ko'targan. Qisqasi, ma'naviy olami keng, mushohadasi o'tkir, faoliyati serqirra, insonparvar, tashabbuskor, mehnatkash xodimni tasvirlamoqchi bo'lganimni, fazilat va qiyofasi sizlarga ayon"[6;4].

Yozuvchi romanda qahramonlar faoliyatini izchillik bilan ochgan, ularda sodir bo'lgan quvonch daqiqalari, baxtli holatlarini, shuningdek psixologiyasidagi tushkunlik damlari, kulfatli onlarni ham birdek real yoritib bergan. Jumladan, Nafisa ham hayotda ko'p jafolar chekkan ayol. U yetim o'sgan, endigina hayotini izga qo'yganda, nobop A'zamga duch kelib, uning qopqoniga tushib, hayoti barbod bo'lgan mazluma. Romanda Nafisani adashish, yanglishish va aldanish xislatlari yozuvchi tomondan ishonarli tasvirlangan. A'zam uni boshiga ko'p og'ir kunlarni soladi, xo'rlaydi, ayollik nafsoniyatini oyoq osti qiladi, chet elga bosh olib

ketib, uni isnodga qoldiradi. Shundan so'ng Nafisa hayot so'qmoqlarida surinadi, lekin tushkunlikka tushmaydi, kelajakka umid, ishonch bilan qaraydi va Ummatali kabi mehribon odamlar orasida baxtini topadi, ular ko'magida turmushini o'nqlab oladi. Yozuvchi romanda Ummatalining shaxsiy hayotida Nafisa bilan orasidagi insoniy latofatlarga to'liq, samimiy, beg'araz muhabbatni o'zgacha hayajon va mehr bilan tasvirlagan.

“Jannat qidirganlar” romanida chet ellardagi milliy uyg'onish, mustamlakachilikka qarshi ozodlikka intilish mavzusi ham ancha keng va haqqoniy aks etgan. Romandagi dramatism faqat keskin ruhiy holatlar tarzida emas, qahramonlararo to'qnashuvlar tarzida ham ifoda etilgan. “Jannat qidirganlar” romanida g'oyaviy raqiblar ko'pincha makr yo'li bilan bir-birlarining payini qirqadilar, panada turib bir-birlariga tosh otadilar. A'zam bilan Qoplonbek, Qoplonbek bilan Hoji, Hoji bilan Klark orasidagi ziddiyatlar xuddi shu tarzda rivojlanadi. Shu bilan barobar romanda persanajlararo oshkora to'qnashuvlar ham bor. Ummatali, Qimmatxon va bosh agronom, A'zam bilan Nafisa, Qurbonali bilan Qoplonbek, Qoplonbek bilan Abulbaraka, Abulbaraka bilan Hoji orasidagi ziddiyatlar shular jumlasidan. Romanda Abulbaraka bilan Hoji o'rtasidagi dahanaki olishuvlar katta mahorat bilan bitilgan. Ota-bola o'rtasidagi bu to'qnashuv, ziddiyat chuqur ijtimoiy mohiyatga ega.

“Saidakbar hoji – murakkab shaxs. Muallif bu odamni osongina yomonga chiqarib qo'ya qolmaydi, unga bo'lar - bo'lmas salbiy sifatlarni yopishtiravermaydi. Bu odam shaxsiyatini butun murakkabligi, qarama-qarshiliklari, kuchli va zaif tomonlari bilan ko'rsatishga intiladi. Saidakbar hoji, bir tomondan, g'oyat makkor, xudbin, toshmehr shaxs. U bir vaqtlar ko'p jinoyatlar qilgan, buzuq yo'llarga ham yurgan, hayoti tahlika ostida qolganida o'z jonini, mol-mulkini asrab qolaman, deb qabihlikdan ham qaytmagan, o'g'li Abulbarakani ona mehridan benasib, uch qizaloqni esa tirik yetim qilgan, soddadil Qurbonalini bir umr oilasidan, suyuqli o'g'lidan, vatanidan judo qilgan. Ikkinchi tomondan bu odam tabiatida talay ijobiy sifatlari ham bor. U qizi Tamanno bilan o'g'li Abulbarakani mehr qo'yib o'stiradi, o'qitadi. Tamannoning ko'ngli uchun uylanmay tanho o'tadi, o'zi bilan olib ketgan Qurbonalining ko'nglini ovlash yo'lini axtaradi-u ko'p yillar xorijda yursa ham, ona yurtga mehr, milliy g'urur, iftixor tuyg'usini saqlab qolgan. U g'oyat tadbirkor, bilimdon shaxs...”[7;307]. Saidakbar hoji inqilob tufayli, hayoti tahlika ostida qolganda uch qizini va soddadil ayolini tashlab o'g'li Abulbaraka va xizmatkori Qurbonali bilan chet elga qochib ketgan shaxs obrazi. Abulbaraka obrazida murakkab davrdagi katta hayot haqiqatining yana bir muhim qirrasini o'z ifodasini topganki, u Saidakbar hoji xonadoniga mansub bo'lsa ham, ma'naviy jihatdan bu oilaga tamoman begona. Abulbaraka Hoji oilasidagi baxtsizliklarga sherik, uning qismati fojiali, biroq u fojiadan qutulish yo'lini topib olganki, bu uni Saidakbar hojiga bildirgan e'tirozida yaqqol ko'rinadi: *Lekin birinchi galda mustaqillik olish kerak. Men bir xalqning, u qanchalik katta va madaniyatli bo'lmasin, ikkinchi bir xalqqa najot baxsh etishiga, uning baxtini ochishiga ishonmayman. Har xalq kattadir, kichikdir o'zi alohida bo'lishi, o'z aravasini o'zi tortishi kerak. Biri ikkinchisining yelkasiga minib olib: “Jannatga ketyapman” deyishi bekor (359).*

Ko'rinib turibdiki, romandagi drammatizm faqat keskin ruhiy holatlar tarzida emas, qahramonlararo to'qnashuvlar tarzida ham ifoda etilgan. Abulbaraka otasi bilan suhbatni davom ettirar ekan, “-Mana shu g'irt yolg'on. Parijlik korchalonlarning fikri. Vaholanki, ular nonini tuya qilib yetgan bu o'lkada bir mahallar shunaqa madaniyatlar yaratilib, shunaqa usuli idora bo'lganki, hozir havas qilsa arziydi. Hammasini tuproqqa qorishtirib bo'ldilar. Endi o'zlarinikini ro'kach qilib, “shu yo'ldan borsang ma'qul” deb hiqildog'idan bo'g'ib turibdilar. Baribir bu (mustamlakachilik, izoh bizniki) uzoqqa bormaydi. O'z xalqining milliy manfaatini ko'zlaydigan, bu yo'lda hatto, jonidan kechadigan kishilar doim bo'lgan, hozir ham bor. Kundan kun ko'payapti. Zulm qattiq, nafasi ichida. Samovarga o'xshab, ichidan qaynab, bir toshishi bor... Xalqning intilishi buloq, juda kuchli buloq, ming ustiga tuproq tortsin, ko'ziga kigiz tiqsin, baribir, bir kuni otilib chiqadi”[8;356-357], - deydi.

Abulbaraka ota oldidagi burchini hech qachon unutmaydi, u oqpadar emas, hatto ota makridan, otasining tuqqan onasi boshiga solgan savdolaridan ogoh bo'lgandan keyin ham undan yuz o'girib ketmaydi, ota ham o'z navbatida o'g'liga mehribon, uning hayoti, taqdiri uchun qayg'uradi. Abulbaraka qamoqqa tushganda u naqadar og'ir iztirob chekadi, uni qutqarish uchun qanchalar yugurib-yeladi! Ammo ijtimoiy manfaatlar masalasiga kelganda ota bilan bola sira kelisha olmaydi, hayotda ular tanlagan yo'llar boshqa-boshqa, bu yo'llar ularni ayirib yuboradi, vaqt o'tgan sari ular bir-birlaridan tobora uzoqlashib boradilar. Bu uzoqlashuv ular orasidagi bahslarda juda yaqqol ko'rinadi. Mana ana shunday bahslardan biri:

– *Xo 'sh, ayt-chi, o'g'lim, o'sha yurtindagilardan nima kamliging bor.*

– *Dadajon, siz tushuning, gap faqat mening haqimda emas: yonimda jiring-jiring pul, ostimda zulukdek yangi mashina, deganim-degan, aytganim-aytgan.*

– *Tag'in nima kerak senga? O'zingni bil, o'zga bilan...*

– *Menga, o'zimga hech narsa kerak emas. Axir men semirishga boqilayotgan so'qim emasman-ku o'z qornimni bilsam. Mening yor-u do'stim, qo'ni-qo'shnim, qo'yingki, butun xalqim bor. Hoji o'g'lining niyati qat'iy ekanini angladi. Bu uning yuragiga vahima soldi: yana qamaldi, qiynalsa...*

– *Shuni unutmangki, Abulbaraka, singan qo'lning og'irligi bo'yningga tushadi. Mening bo'ynim endi sening dardingni ko'tarolmaydi.*

Abulbaraka otasining tashvishini darrov tushundi.

– *Siz xavotirlanmang. To'shagingizni qalin solib yotavering.*

– *Sen ham endi bola emassan...*

– *Kurash mardni yashartiradi, qo'rzoqni qaritadi-maqtanib qo'ydi jo'rttaga Abulbaraka. –Qarg'aning yuz yillik umridan burgutning o'n yili yaxshi. Kishining kuchi parovozning bug'i bo'lsa, uni qichqirishga emas, yurgizishga berish kerak.*

– *O'g'lim, qiyshiq arava yo'lni, yomon odam elni buzadi, degandek, noming qora chiqib qolmasa edi.*

– *Yo'q chiqmaydi. Yo'l bo'lsa, allaqachon buzilgan. Endi uni tuzatish kerak.*

Hoji o'ylab turib, o'g'lini insofqa chaqirmoqchi bo'ldi:

– Uyimda yo‘q go‘jalik, ko‘nglim istar xo‘jalik, deganlarning gapini qo‘y, o‘g‘lim. Senga uyat! Tilingga erk berma. Til yaxshi bo‘lsa, toshdan qattiq tishlardan devor qilib, ichiga qamab qo‘yarmidi!

– To‘g‘ri, til suyaksiz-u, lekin suyakni sindiradi...Men indamasam, u indamasa, siz indamasangiz, bu temir zanjir bo‘yinni qiyib yuboradi-ku, dada,-dedi Abulbaraka shoshmasdan dona-dona qilib. –Bilasizmi, dada, hayot-velosiped. Oldinga yurgizish uchun uning g‘ildiragini aylantirib turish kerak... Otaga hammasi ayon bo‘ldi.

O‘g‘lining o‘zidan begona bo‘lib qolganini bilgan Saidakbar hoji, yuragi egasi ko‘chib ketgan hovliday huvillab: “Oh bolam, yo‘ling qaltis, juda qaltis!!” deganicha, tasbeh o‘g‘irish ham yodidan ko‘tarilib, mahzun chiqib ketdi. O‘g‘il esa “Eng muqaddas narsa milliy ozodlik uchun to‘kilgan qondir”, dedi o‘zicha uning orqasidan(358). Bu gaplardan keyin Hojiga hamma narsa ayon bo‘ladi-o‘g‘lining yo‘li boshqa ekanini, u o‘zidan g‘oyat uzoqlashib ketganini, endi uni bu yo‘ldan qaytarib bo‘lmasligini anglab yetadi. Haqiqat Abulbaraka tomonida. Hoji bu haqiqat oldida o‘zini ojiz his etadi.

Romanda yana bir konflikt bor. A‘zam ham otasi Teshaboyga raqib. Biroq bu raqiblik zaminida xudbinlik yotadi. A‘zam o‘zining shaxsiy manfaati yo‘lida ota oldidagi farzandlik burchini unutgan oqpadar. Abulbaraka bilan otasi orasidagi raqiblik butunlay boshqacha xarakterda. Bu ziddiyat birmuncha murakkab, uning zamini shaxsiy adovatlariga emas, ijtimoiy manfaatlariga borib taqaladi.

“Jannat qidirganlar” romani adibning hayot ikir-chikirlariga yozuvchi ko‘zi bilan qarash, ikir-chikirlaridan katta ma‘no axtarish, mayda tafsilotlar va detallarni asar g‘oyasi ifodasiga yo‘naltirish, ulardan badiiy komponentlar, syujet va kompozitsiya elementi sifatida foydalanish, ularni xarakterlar mohiyatini ochishga, xarakterlar psixologizmini tahlil etishga xizmat ettirish mahorati oshganligini ko‘rsatadi. Dalillarga murojaat etaylik. Hoji qizi Tamanning “xazon bo‘lgan muhabbati” evaziga ko‘nglini ko‘tarish uchun “yetti qaroqchi” gavhar ko‘zli nodir uzuk in‘om etadi. Keyinroq borib bu detal yozuvchiga ish beradi. Hoji bilan Qoplonbek xarakterining ayrim tomonlarini ochishda avtorga juda-juda qo‘l keladi. Tamanno zahar ichib hayoti tahluka ostida qolganda uning yodiga qimmatbaho uzuk tushadi, qo‘lidan birontasi olib qo‘ymasa, degan andishaga borib, qizidan uzoqlashgisi kelmaydi. Yoki Qoplonbekning misi chiqib Hoji xonadonidan qochar ekan, Tamanning qimmatbaho bezaklarini, jumladan, o‘sha noyob uzukni o‘g‘irlab ketadi. Bu yerda uzuk detali syujet elementi, qahramonlar xarakteriga kalit bo‘lishdan tashqari zo‘r ramziy ma‘noga ham ega. Tamannodagi muqaddas tuyg‘u uzuk timsolida boylikka, buyumga aylanadi, aniqrog‘i, Hoji muqaddas tuyg‘uni buyumga almashtirgan. Tamanno atrofida girgittan bo‘lgan kimsalarni uning qalbi qiziqitirmaydi. Tamanno ularning ko‘ziga faqat buyum, mol-u davlat bo‘lib ko‘rinadi, xolos, bu buyum bemaolol qo‘ldan qo‘lga o‘tadi, oxiri uni mutahham o‘g‘irlab ketadi.

Mana, yana bir xarakterli detal. Asar boshrog‘ida shunday epizod keltiriladi. Hoji qizi Tamanning kurortdan qaytishi sharafiga qo‘y so‘yib ziyofatga tayyorgarlik ko‘rayotir. Qurbonali qo‘yni bo‘g‘izlar ekan, uning yoniga qari it qoplon yaqinlashadi. So‘ng shunday hodisa ro‘y beradi: “Qurbon uni ko‘rib:

– *Sabr qil, jonivor, senikini o'zim ayirib beraman, bunda sening ham rizqing bor,-dedi va uni shirin so'z bilan nariroq haydagan edi, Hoji kesak otib undan ham nariga quvib yubordi.*

– *Haydamang, Hoji, vatanimizni ko'rgan it!-dedi Qurbonali.*

– *Vatanimizni ko'rgan bo'lsa, bir tovoqdan osh berib, qo'ynimizda olib yotamizmi, odamdan nariroq tursin-da!*

– *Egasining siz bilan bir tovoqdan ovqat yeyish da'vosi yo'g'u, itining haddi sig'armidi. Hoji, qiziq gaplarni gapirasiz-a!-vatangadolik jonidan o'tib kimdan alamini olishni bilmay yurgan Qurbonali uzib oldi (76).*

Shuhrat “Jannat qidirganlar” romanidagi Qurbonali obrazi tasviri vositasida Vatan tushunchasini, yurtga muhabbat tuyg'usini to'g'ri talqin etgan. Bir so'z bilan aytganda, vatanga muhabbat hissi, unga intilish, uning tuprog'ini bir o'pib dunyodan armonsiz o'tish hissi begunoh vatangado Qurbonali obrazida o'z aksini topgan. Yozuvchi bu obrazni yaratishda xarakterni chuqur psixologik tasvir qilish yo'lidan borgan holda ish tutadi.

Asarda, it bilan bog'liq gap-so'zlar yana davom etadi. Yozuvchi itning bu yerlarga kelib qolish tarixini so'zlaydi, uning hozirgi holatini chizadi, uni Qurbonali holati bilan qiyos qiladi. Bu qiyosda Qurbonali ruhiyati, uning fojiaiy qismati butun keskinligi bilan ko'rinadi:

Ana o'sha...it bugun Qurbonalining o'zidek qarigan. Itning hech narsa bilan ortiqcha ishi yo'q, hatto qo'ngan pashshalarni qo'rishga ham hafsalasi kelmaydi. Qurbonaliga o'xshab ulkan qo'raning bir chekkasida ortiqcha buyumdek yotadi. Unga Qurbonaligina gap qotadi, tilsiz do'stining bosh qimirlatishi, ko'zini ochib-yumib, dumini likillatishidan o'zicha ma'no topadi. Hatto ba'zan o'shanda Hoji haydaganida indamay qo'ya qolmasdan bu begunoh maxluqning ham boshiga musofirlikni solganidan o'ksib qo'yadi, harna bir vatangado kam bo'larmidi deb o'zini koyiydi. Ba'zan uning borligidan xursand bo'ladi. Qoplon bo'lmaganda kim bilan dardlashar edi. ...*Shu qoplondan boshqa doim birga bo'ladigan, dilkash-u, vatandoshi yo'q. Nima desa eshitadi, nima bersa minnatdor bo'lib yeydi! (77).*

Romanda, Qoplonbek Hoji xonadoniga kuyov bo'lib kelgandan keyin, bu it yozuvchiga yana ish beradi. Qoplonbekning bu itni ko'rarga ko'zi yo'q, axir uning ismi ham qoplon, uning nomi tilga olinsa cho'chib tushadi, qoplon so'zi uning nafsoniyatiga tegadi. Buni oldindan sezgan Hoji Qurbonaliga itning nomini o'zgartirishni buyuradi. Qurbonali itga boshqa nom beradi, lekin itni bunga o'rgatib bo'lmaydi. Bundan toqati-toq bo'lgan Qoplonbek Qurbonalining hay-haylashiga qaramay uni otib tashlaydi. Sho'rlik xizmatkor boy xonadonidagi oxirgi ilinjidan, birdan bir dilkashidan ham benasib bo'ladi, “bir qo'raga ikki qoplon” ortiqchalik qiladi, odam qiyofasidagi yirtqich begunoh maxluqning boshiga yetadi. Bu hodisa Hoji xonadonini larzaga soladi, oila fojiasini tezlatishga yangi turtki beradi. Shu hodisadan keyin Qurbonali bu xonadondan butunlay yuz o'giradi va shu holicha olamdan o'tadi.

Shu o'rinda, roman to'g'risida bildirilgan ba'zi munosabatlarga e'tiborni qaratsak: “Qahramonlar tasvirida ba'zan zo'rma-zo'raki tasvirlar, bayonchilik hollari ham sezilib turadi”[9]. Bizningcha, bu ayblov asossiz ekanligini, yuqorida asardan keltirilgan iqtiboslardan ham bilish mumkin. Shuningdek, avval

eslatganimizdek, romanning tili jozibador, obrazli ifodalarga boy. Yozuvchining deyarli har bir jumlasida zaminida yo matal, yo maqol, yo qochiriq, yo biror tashbeh yotadi. Umuman olganda, “Jannat qidirganlar” romanidagi har bir obraz yozuvchi tomonidan mahorat bilan yaratilgan, ular misolida adib, insonlarni adashmaslikka, to‘g‘ri yurib, mehnat qilishga chorlaydi. Darhaqiqat, ular timsolida o‘z vatanparvarlik burchlarini sharaf bilan ado etayotgan, halol mehnat qilib vatanimiz ravnaqiga munosib hissa qo‘shayotgan kishilarimizning yuksak ma‘naviy qiyofalari yaqqol ochib berilgan.

Qoplonbek – o‘ta tuban shaxs. U boy oiladan, unda Vatan tuyg‘usidan asar yo‘q. U Vatan urushi vaqtida dushman tomoniga o‘tib, sovetlarga qarshi jang qilgan, urushda mag‘lubiyatga uchragach, Amerikaliklar tomoniga o‘tib ketib, ularning xizmatini qilib yuruvchi pastkash shaxs. Qoplonbek Hoji oilasiga yaqinlashib, Tamannoga erishish uchun A‘zamga suiqasd uyushtirib, uni yo‘lidan olib tashlaydi, Tamannoga uylanadi. U Hoji oilasiga kuyov bo‘lib emas, zaharli ilon bo‘lib kiradi. Abulbaraka ustidan ig‘vo tarqatib qamatadi. Qurbonalini xo‘rlab, ajalini tezlatadi. Hojiga suiqasd qilmoqchi bo‘ladi. Shu nopok odam tufayli Tamanno og‘ir kasalga muhtalo bo‘ladi. Qisqasi, Qoplonbek tufayli Hoji oilasi xazon bo‘ladi.

A‘zam ham xoin, vatanfurosh. Biroq uning qismati Qoplonbeknikidan tamoman farq qiladi. U mehnatkash oiladan. Otasi Teshaboy alomat dehqon. O‘zi yemay yedirib, o‘zi kiymay kiydirib, onadan yosh qolgan o‘g‘ilni ne-ne orzu umidlar bilan tarbiyalab voyaga yetkazgan, o‘qitib injener qilgan. Lekin A‘zam noshukur o‘qib turib uqmagan, amalga, boylikka hirs qo‘ygan yaramas kimsa, bir so‘z bilan aytganda, u o‘z nafsining quli, shu sababli u o‘z hayotini xarob qiladi. U hatto badavlat qizga uylanib, boyib ketishni orzu qilgan, kaltabin odam. Lekin u qanchalik boylikka, mansabga intilsa, undan bular shunchalik qochadi. Nafisaga uylanishi uning uchun go‘yo baxtsizlikning boshlanishi bo‘lib ko‘rinadi. Shu sababli u chet elga ketishni najot yo‘l deb o‘ylab, hayotini izdan chiqaradi. A‘zam jannat qidirib yorug‘ dunyoning naq do‘zaxi ustidan chiqib qoladi. Ko‘p ko‘rgiliklar, og‘ir savdolardan keyin mayib-xasta holda xarob bir kulba ichiga tushib tinchiydi. Zotan nonko‘r, xoin odamning jazosi shu.

Shuhrat “Jannat qidirganlar” romanida g‘oyaviy-badiiy niyatini xilma-xil realistik vositalarda gavdalantirishga ancha erishgan. Romanning ma‘rifiy, tarbiyaviy, axloqiy va ma‘lum darajada badiiy-estetik qimmatini shak-shubhasizdir hamda o‘z vaqtida yozilgan, hozirda ham badiiy qimmatini yo‘qotmagan adabiyotning go‘zal namunasidir. Shuni ham qayd etish lozimki, “Jannat qidirganlar” romanida erksevar xalqlarning kuch-qudrati haqqoniy aks ettirilgan[10;490-494].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Obidjon A. Jannatni o‘zingdan qidir / Shuhrat. Zamondoshlar xotirasida. –T.: O‘zbekiston, 2008. –B.143-144.

2. Pirimqul Qodirov. Ma'naviy jasorat / Shuhrat. Xotiralar. –T.: Sharq 1998. – B.163-164.
3. Shuhrat. O'zim haqimda ikki og'iz so'z / Tanlangan asarlar. Uch tomlik, Birinchi tom. –T.: G'.G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti,1969. –B.10.
4. Yoqubov H. Tipik sharoit va tipik xarakter // Sharq yulduzi, 1969. №3.
5. Mirvaliyev S. O'zbek romani. –T.: Fan, 1969. –B.291.
6. Shuhrat. O'zim haqimda ikki og'iz so'z / Tanlangan asarlar. Uch tomlik, Birinchi tom. –T.: G'.G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti,1969. –B.4.
7. Normatov U. Ijod sehri. –T.: Sharq, 2007. –B.307.
8. Shuhrat. Saylanma. 2 jildlik. 1 jild. Jannat qidirganlar. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. –B.356-357 (Bundan keyingi iqtiboslar shu nashrdan olinadi va sahifasi qavs ichida ko'rsatiladi)
9. Ziyovuddinov N. Qishloqdagi zamondoshlarimiz // Sharq yulduzi, 1969. №9.
10. Soatova N. “Jannat qidirganlar” romani xususida so'z // “O'zbek filologiyasining dolzarb masalalari va uni o'qitish metodikasi muammolari” mavzusidagi Xalqaro miqyosidagi ilmiy–amaliy konferensiya materiallari. –T.: VNESHINVESTPROM, 2022. –B.490-494.

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ ИЛК ДЕВОНЛАРИДА НУБУВВАТ МАСАЛАЛАРИ ТАЛҚИНИГА ДОИР

*Кобилов Усмон Уралович,
Самарқанд давлат университети
профессори, филология фанлари доктори (DSc)*

Шарқ мумтоз шеърияти бадий таркиби рамз-мажоз ифодалари билан зийнатланган мафтункор поэтик курилмадир. Айниқса, рамзийлик мумтоз шеърият бадий оламида алоҳида жараённи ташкил этган нубувват тимсоллари тасвирида ўзининг бекиёс гўзаллигини намоён этади. Тарихан олинганда нубувват барча дину эътиқод, ва демакки, бутун инсониятга тегишлидир. Ҳозирги кунга қадар кишилиқ тафаккури хоҳ маънавий, хоҳ башарий масалаларда бўлсин, нубувват маърифати янглиғ бошқа бир руҳоний чўққини забт эта олгани ҳам йўқ. Ўзбек мумтоз шеърияти бадийиётида бундай оламшумул маърифат, ва айниқса, ислом нубувват олами бебаҳо хазина манбаи, илҳом чашмаси бўлиб хизмат этган. Маълумки, бошқа масалалар сингари нубувват ҳам исломият назари билан комил бир маданият ва тугал бир мақомат даражасига эришди. Ўзбек адабиётида ҳам нубувват таълимоти ва образлари турфа рамзий-мажозий ифодаларни акс эттириб беради. Мумтоз шеъриятда бундай тимсол-образлар тасвири масаланинг бир томони бўлса, иккинчи томонида шу рамзий образлар асосида хилма-хил бадий деталь ёки тушунча-тасвирлар орқали турфа поэтик манзаралар яратиш ҳодисаси туради. Бунда бадий талқинлар фақатгина аҳли нубувват тимсоллари тасвири билангина эмас, балки умуман нубувват маърифати масалалари атрофида бирлашиб кетади ҳамда тимсолнинг тимсоллари, рамзинг рамзлари, мажознинг мажозлари талқини вужудга келади. Ушбу

75. SAMIYEVA MASHXURA. Badiiy matnda dialektizmlarning uslubiy tahlili	268
76. SAIDQULOVA NARGIZA. O'zbek adabiy tilining rivojlanishida shevalarning tutgan o'rni	272
77. IKROMOVA E'ZOZA. Badiiy matnda so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra leksik tahlili	273
78. БАЙДУЛЛАЕВА ҒУЛЖАЙНАР. Поэзияның сұлтаны Мұқағали Мақатаев	276
79. YODGOROVA SHAHNOZA. Hamid Olimjon she'riyatida fonetik- fonologik vositalarning lingvopoetik imkoniyatlari	278
80. MUSTAFAYEVA GULMIRA. Undalmalarda milliy-madaniy semantikaning namoyon bo'lishi	281
81. HUYUMOVA KAMOLA OBIDJON QIZI. Language as means of communication	283
82. KARIMOVA FARANGIZ. Ijodning rangin jilosi	287
83. ABDURAYIMOVA O'G'ILOY. Shuhratning "Oltin zanglamas" romanida maqollarning qo'llanishi	290
84. SULAYMONOVA MOHIRA. "To'maris" afsonasida vatanparvarlik nutqi leksikasi	292
85. ALLAYOROVA SHAXNOZA PRIMKULOVNA. Linguistics and semantic differences of uzbek and english proper names	294
86. UBAYDULLAYEVA YORQINOY. Mirzo Bobur ijodida – Vatan sog'inchi	299

II. O'ZBEK ADABIY TANQIDCHILIGI VA BADIY MAHORAT MASALALARI

Shu'ba raisi: f.f.nomzodi., dotsent Karimova Yulduz Akulovna

Kotibi: JDPU o'qituvchisi Qurbonova Gulbahor Safarovna

1. QOSIMOV USMON. Alisher Navoiy – adabiyotshunos	301
2. БИННАТОВА АЛМАЗ. Дада Алиасқар – Озарбайжон бахшичилик мактабининг чўққиси	303
3. ЖУМАНАЗАРОВ УМРЗОҚ. XX аср ўзбек адабиёти хусусиятлари ва таснифи масаласи	314
4. HOSHIMXONOV MUMIN. Mashrab talqinidagi Muhammad (s.a.v)ning turkiy avlodlari Maxdumi A'zam va Hidoyatullo Ofoqxojaning jamiyat siyosiy boshqaruv tizimida tutgan o'rni	323
5. АБДУЛЛОЕВ ОЛИМЖОН. Аҳли Расул Муҳаммаднинг айрим тўртликларида туроқланиш тартиби ва бадий санъатлар	329
6. ҲАМДАМОВ УЛУҒБЕК. Хаосдан космосга. (Мирзохид Ботиров шеърларига бир назар)	333
7. SOATOVA NODIRA. Shuhrat ijodida g'oya va falsafa	336